

Politik Bir Hareket: Jön Türkler

A Political Movement: Young Turks

ÖZET

19.yüzyıl Avrupa'sında, Fransız Devrimi ve Viyana Kongresi ile başlayan değişimler, liberalizm, endüstri devrimi ve milliyetçilik gibi yeni güç unsurlarıyla birleşerek Avrupa'da bir dizi devrime yol açtı. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Islahat Fermanları ile reform hareketleri başladı. Bu reformlar, Osmanlı Devleti'nin yapısını değiştirmese de temel haklar ve eşitlik ilkelerini getirdi. Ancak, milliyetçilik akımları ve dış baskılar, Osmanlı'da bağımsızlık hareketlerini tetikledi. Bu süreçte, Jön Türkler olarak bilinen tepkisel gruplar ortaya çıktı. Jön Türkler, Abdülhamid'in yönetimine karşı mücadele etmiş ve yurtdışında örgütlenmiştir. 1902'de Paris'te düzenlenen kongrede, askeri güç kullanımı ve dış müdahale konuları tartışılmıştır. 1906'da Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur. 1907 yılında Paris'te düzenlenen II. Jön Türk Kongresi, Osmanlı muhalefet hareketlerini birleştirmek amacıyla gerçekleştirildi. Kongrede, Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve parlamenter düzenin yeniden getirilmesi hedeflendi. Kongre, Jön Türkler arasında fikir ayrılıklarına yol açtı ve hareketin bölünmesine neden oldu. Jön Türkler, II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı fikir ve eylem adamları olarak mücadele etmişlerdir. Bu hareket, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında fikrîsel etki anlamında önemli bir rol oynamıştır. Makalenin amacı Jön Türklerin tarihsel süreçteki politik etkilerini Prens Sabahattin çerçevesinde değerlendirmektir. Bu amaçla tarihsel betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jön Türkler, Prens Sabahattin, Politik hareket

ABSTRACT

In 19th century Europe, the changes initiated by the French Revolution and the Congress of Vienna, combined with new forces such as liberalism, the industrial revolution, and nationalism, led to a series of revolutions across Europe. During the same period, the Ottoman Empire began reform movements with the Tanzimat and Islahat Edicts. These reforms did not change the structure of the Ottoman Empire but introduced basic rights and principles of equality. However, nationalist movements and external pressures triggered independence movements within the Ottoman Empire. During this process, reactive groups known as the Young Turks emerged. The Young Turks fought against Abdulhamid's regime and organized abroad. In 1902, a congress was held in Paris where the use of military force and external intervention were discussed. In 1906, the Ottoman Liberty Society was established in Thessaloniki. In 1907, the Second Young Turk Congress was held in Paris to unite the Ottoman opposition movements. The congress aimed to dethrone Abdulhamid and restore the parliamentary system. The congress led to ideological divisions among the Young Turks and caused the movement to split. The Young Turks fought as intellectuals and activists against Abdulhamid's autocratic regime. This movement played a significant role in shaping the intellectual landscape during the establishment of the Republic of Türkiye. The aim of the article is to evaluate the political effects of the Young Turks in the historical process within the framework of Prince Sabahattin. For this purpose, the historical descriptive analysis technique was used.

Keywords: Young Turks, Prince Sabahattin, Political movement

GİRİŞ

Kent Devletlerinin oluşması ve bunların meydana getirdiği itici güç olan Burjuvaziyle birlikte Avrupa kendi Aydınlanma Çağına doğru hızla yol alıyordu. 19. y.y Avrupa'sında 1789 Fransız Devrimi ve sonrası baş gösteren değişim, 1814 Viyana Kongresiyle birlikte yeni bir boyut kazanmaya başlamıştı. Bu kongreyle monark güçler ilk aşamada Devrime karşı başarılı gözüktüler. Fakat Avrupa sahnesinde kendini göstermeye başlayan yeni güç unsurları; liberalizm, endüstri devrimi ve milliyetçilik ile sürekli güç unsurları; monarşi, kilise ve feodalizm çarpışması Avrupa'ya 1830 ve 1848 de bir dizi devrim daha getirmişti. Yalnızca "Avrupa'nın Siyasal Haritasın" da değil aynı zamanda "Bilimsel ve Düşünsel Haritalarında" da değişiklikler hızla kendini gösteriyordu.

Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde "Merkez" de Askeri teknoloji ve düzenleme adına yapılan faaliyetler ve bununla birlikte özellikle dış dinamiklere hoş gözükmek için yapılan reform hareketlerini görüyoruz. Osmanlı'nın reform hareketlerinden Tanzimat ile temel haklar ilk kez sağlanıyor fakat devlet yapısı anlamında bir değişiklik gözlenmiyordu, Islahat fermanı ileyse eşitlik ilkesi Osmanlı literatürüne giriyordu (Sander, 1995, s.225). "Çevre" de ise ortaya çıkan Milliyetçilik akımı beraberinde bağımsızlıkları ve Merkezden kopmaları getirmişti. Savaşlardan alınan malubiyetler, sürekli toprak kayıpları ve küçülme, büyük devletlere karşı verilen tavizler, azınlıklara verilen haklar ve buna karşı Müslüman tebaanın hoşnutsuzluğu yeni sorunları beraberinde getirmişti. Bu durumdan fazlasıyla hoşnutsuz olan ve "Hasta Adami" iyileştirmek için tedavi yöntemleri arayan ve bu anlamda Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısını da değiştirmeyi düşünen tepkisel grup(lar) oluşmaya başlamıştı. Genel olarak "Jön

Orkun Konak¹

How to Cite This Article

Konak, O. (2024). "Politik Bir Hareket: Jön Türkler", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:9, Issue:6; pp:663-670. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559750>

Arrival: 10 November 2024
Published: 26 December 2024

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Öğr.Gör. Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ Uzunyol MYO, Kocaeli, Türkiye.

Türkler” olarak anılan bu hareket ve bu hareket içerisinde hem ailesel yapısı hem de fikirleriyle farklı bir yere oturan Prens Sabahattin, ilk tepkisel hareket olarak gözükten Yeni Osmanlılardan itibaren bu araştırmanın konusu olacaktır.

JÖN TÜRKLERİN SİYASİ OLUŞUMU

Yeni Osmanlı Hareketi

“Yeni Osmanlılar” olarak isimlendirilen ilk aydın kuşağı 1865’te Namık Kemal ve beş arkadaşının Belgrad Ormanları’nda kurduğu İttifak-ı Vatan ya da diğer bir adıyla İttifak-ı Hamiyet cemiyeti olarak, İtalyan Carbonari hareketinden esinlenen bir oluşum şeklinde karşımıza çıkıyor (Zürcher, 2002, s.105). Örgüt yapısı itibariyle fikirlerini, gazeteler ve bildiriler yoluyla yaymak yöntemini kullanıyordu, Tasvir-i Efkâr, İbret, Muhbir, gibi yayınlar ile, okuma yazma bilen kesime yönelik propaganda faaliyetleri güdüyordu. Oral Sander’in bu cemiyetin amacı hakkındaki görüşünü: “mutlak monarşi yerine anayasal bir monarşi kurmak, yeni monarkın yetkilerini halkın temsilcilerinden oluşan bir parlamento ile sınırlamak” olarak görüyoruz (Sander, 2000, s.251). Birbirlerinden farklı görüşleri de olsa Yeni Osmanlıların ortak tepkisi Ali ve Fuat Paşaların baskıcı politikalarına karşıydı. Ali Paşa içinde bu kadar farklı topluluk bulunduran Osmanlıda bunların temsil edilebileceği Parlamenter Monarşi kurulamayacağı fikrindeydi.

Bununla beraber 1865 de çıkarılan Basın Yasası ile Sansür ve Girit olaylarının yoğun eleştirisi Ali Paşa’nın Ziya ve Namık Kemal beylere baskısını arttırdı. Bu arada, Mısır hıdivi olamadığı için padişah Abdulaziz’le kişisel kavgası olan Mustafa Fazıl Paşa, Fransızca bir gazetede yayımlanan mektubunda Osmanlı’nın eskimiş olan yapısını eleştirip, meşrutiyetin çare olduğunu yazıp bir Genç Türkiye hareketinden bahsediyordu. Fransızca’da Jeunes Turcs (Jön Türk) olarak geçen Yeni Osmanlılar adını da ilk kez kendisi kullandı (Akşin, 1992, s.143). Bu olaydan sonra Kemal, Ziya ve Ali Suavi Beyler Fransa’ya gittiler ve burada Yeni Osmanlılar Cemiyetini kurdular. Kendilerinden önce Fransa’ya gelen Şinasi harekete karşı uzak ve soğuk bir tavır takınır ki daha sonra yurda döndükten sonra da bu tavrını devam ettirecektir. Ayrıca burada başlangıçta var olan fikrinsel farklılıklar yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. Ali Suavi’nin “Muhbir”ini İslamcılık yaptığı için eleştiren Namık Kemal ve Ziya Paşa Hürriyet gazetesini Londra’da çıkarmaya başladılar. Mustafa Fazıl Paşa Padişahın gözüne girip İstanbul’a dönmüştü. Amaçları sadece İslahat yoluyla devleti düzeltmek olan “Memurlar” için de dönmek kaçınılmazdı. Ayrıca Fuat ve Ali Paşaların da 1869 ve 1871 de arka arkaya ölmesi de demokratik reformların önündeki engellerin kalktığına inanan Yeni Osmanlılar için itici bir güç olmuştu. Böylece yaklaşık 5 sene süren hareket dağılmış oldu.

Bir düşünce ve propaganda hareketi olarak algılanabilecek olan bu hareket iktidara yönelik olmaktan uzaktır (Akşin, 1992, s.144). Fikrinsel anlamda bir bütünlük içinde olmadığını gördüğümüz Yeni Osmanlı Hareketinin daha sonra oluşacak olan Jön Türk Hareketine Namık Kemal’in yazılarında vurguladığı Meşrutiyet ve Hürriyet söylemleriyle etki ettiğini söyleyebiliriz. İlk bakışta başarısız olarak gözükseler de Mithat Paşa’nın Abdulaziz’i devirip önce V. Murad’ı, ardından II. Abdülhamid’i tahta çıkarması ile Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi’nin de bulunduğu bir komisyon, Kanun-i Esasi taslağını hazırlaması Yeni Osmanlılar başarısıdır. Ancak II.Abdülhamid, Mithat Paşa çekinmesinden dolayı Rusya ile savaşı bahane ederek bu ilk anayasayı ve meclisi askıya aldı. Mithat Paşa ise önce sürgün edildi, ardından Yıldız Mahkemelerinde, Abdulaziz’i öldürtmekle suçlandı ve Taif’te boğularak öldürüldü. Bundan sonra 30 yıl sürecek olan istibdat dönemiyle birlikte ise, Jöntürkler’in faaliyetleri yeni bir sürece girecektir.

Jön Türkler ve II. Abdülhamit

Abdülhamid’in Rus savaşını bahane ederek meşrutiyeti askıya alması, özgürlükleri kaldırması, özellikle Mithat Paşa’nın ortadan kaldırılmasıyla yoğunlaşan baskısı ve bununla birlikte sürekli toprak kayıplarının önüne geçilememesi Namık Kemal ve Yeni Osmanlılarla başlayan hareketin daha farklı ve genç bir oluşum olarak yeniden oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ilişki konusunda Şerif Mardin’in tespitlerini “.....İttihat Terakki’nin kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu. Bu ilişki yalnızca amaçsal bir ilişki değil aynı zamanda İttihat ve Terakki cemiyetinin Yeni Osmanlı hareketine dâhil olmuş kimselerden yararlanması, sosyal desteğini bir kuşak önce ortaya çıkmış sosyal kırırdanmalardan alması ve 1860’lar da üretilmiş bir ideolojiye kendilerine yol edinmelerinden doğuyordu” (Mardin, 1999, s.31) şeklinde görüyoruz. Devletin kurtarılması fikri kendine Askeri Tıbbiye’de vücut buluyordu. İttihad-i Osmani adıyla kurulan bu örgütün kuruluşunu örgütün kurucusu ve bir nolu üyesi İbrahim Temo şöyle anlatıyor:

“.....İshak Sukuti yanına sokuldu, yeni bir şeyler olup olmadığını sordu,

Ben- (.....) Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. (.....) fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülahazalar ve mütalealarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lazımdır.

İshak- Ne gibi faaliyete?

Ben- Bir cemiyet halinde çalışmakla.

İshak- Güzel ama sen kime itimat edip de böyle tehlikeli bir işe teşebbüs etmemizi düşünüyorsun?

Ben- Evvela sen bir; (koğuştan çıkıp bize doğru gelmekte olan yamalı suratlı) Mehmed Reşid'i göstererek, bu da iki olduk üç. İşte bir cemiyet başladı demektir.

Mehmed Reşid'e işaret ederek yanımıza çağırıldık. Fikirlerimizi açtık. Bu sıra o zaman çok sofu olan Abdullah Cevdet ikinci namazını kılarak mektebin camisinden çıkıp yanımıza gelince: alınız bir de dördüncü dedim.

Mehmed Reşid- (... ..) dört tıbbiyeli genç ne yapabilir? Koca bir gizli cemiyet nasıl teşekkül edebilir? (... ..)Hayal ile uğraşmayalım; bunun başka bir yolunu bulalım, dedi.

Ben- Arkadaşlar Türkiyemizin başına bela kesilerek, Yunanistan'ın istiklalini kazandıran "Etniki Eteria" komitesini teşkil edenler kimlerdir bilir mi sizin? Rusya'nın Odesa şehrinde ticaretle meşgul bir meyhaneci ve bir bakkal çırağı ile amcası zengin bir tüccarın yeğeni üç Rum çırağı idi. Tekâmül etmemiş bu gençler pek az zaman içinde buna, bu büyük emellerine muvaffak oldukları halde, bizim gibi yüksek tahsil görmüş, dünyanın iyisini kötüsünü görüp çıkmış dört tıbbiyeli niçin muvaffak olmasınlar? Hem de dahili vatanımızda mukaddes bir fikir ve emelle işe başlarsak ve yeter ki bu ideal ve bu amaçla and edersek, biz dört hamiyetli, namuslu, vatanperver gençlerin elleri birbirini sıkışmış olur ve kalbleri vatan sevgisiyle çarparsa, tabii muvaffakiyet kapıları açılır dedim" (Temo, 2000, s.14-15).

Kurucularının etnik kökenleri farklılık gösteriyordu; Temo Arnavut, İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet Kürt, Mehmed Reşid Çerkes, Hüseyinzade Ali ise Azeri idi. Temo, örgütün yapılanmasında İtalyan Carbonari örgütünden esinlenmişti, bu etkileşim üyelerin birbirlerini ancak kesirli sayılar olarak tanımlarında belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kesirler, örgütün her hücreğine ve hücredeki her üyeye birer sayı vererek elde edilmekteydi. Örnek olarak, yedinci hücrenin beşinci üyesi "5/7" olarak tanınmaktaydı. İbrahim Temo ise "1/1" idi." Doğal olarak böyle bir örgütlenme II. Abdülhamid'in istibdatında gizli olmak zorundaydı. Askeri okulda başlayan örgütlenme diğer yüksek okullara da yayıldı. Derneğin 1895 yılına kadar toplantılar yapıp, yeni üyeler kazandırmaktan başka bir eylemde olmadığını görüyoruz (Akşin, 1998, s.27-28.) Ahmet Rıza'nın Paris'e gitmesi birtakım değişiklikleri de beraberinde getirdi. Burada II. Abdülhamid'e Lahiyalar yazarak Osmanlı'nın geri kalmışlığının nedenlerini nasıl ileriye gidilebileceğinden söz etmiştir. Aynı zamanda pozitivizme merak sardığını ve bu gruba dâhil olduğunu gördüğümüz Ahmet Rıza'nın Pozitivizmin "Düzen" (intizam) ve "İlerleme" (Terakki) etkilenecek İttihat Terakki adını örgüt için benimsendiğini ve bunu kabul ettirdiğini görüyoruz. Sina Akşin'e atıfta bulunarak intizam yerine "İttihat" kelimesinin seçilmesinde hem hareketin devrimci niteliğini yansıttasının hem de Osmanlıcılık söyleminin "İttihad-ı Anasır" (Unsurların Birliği) ilkesiyle örtüşmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz (Akşin, 1998, s.27).

Ermeni Sorunu ve Jön Türk Hareketi

Osmanlı'nın önemli unsurlarından olan Ermeniler ticarete Rumlarla birlikte Osmanlı'nın burjuvazisini oluşturuyorlar aynı zamanda da devlet içinde önemli mevkilerde bulunuyorlardı. Fakat bağımsızlık hareketlerinin hızla yayıldığı bir dönemde Osmanlı içinde bağımsızlığını kazanamamış tek Hristiyan unsur olmaları ve bu dönem içinde faaliyet gösteren Amerikalı misyonerlerin çabaları Ermenilerde bağımsız olma güdüsünü harekete geçirmiştir. '93 Harbi sonrasında önce Ayastefanos sonra Berlin Antlaşmasında Ermenilere yönelik düzenlemeler yapılması Ermenileri ateşleyen olaylar olmuşlardır.

Hınçak ve Taşnaksutyon örgütleriyle 1887'den sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde huzursuzluk çıkaran Ermenilerin 1885'teki Babıali yürüyüşü İstanbul da İttihat ve Terakkiyi devleti kurtarmak için daha fazla zamanının olmadığına yönelik bir uyarı olarak vurdu. Bunu Temo'nun anılarında net bir şekilde görebiliriz: ".....ben, İshak Sükuti, Dr. İsmail İbrahim ve ev sahibi Behçet ile 1000 nüsha kadar bildiri bastık. Anlamı şu idi: ..

.....Biz Türkler de umum Osmanlılar gibi bu müstebid hükümetten ıslahat ve hürriyet isteriz .....Biz bugün Ermenileri tedibe çalışacağımıza idaresizliğin, zullüm ve istibdadın merkezi olan Babaliyi, Şeyhülislam kapısını, Yıldızı basarak bu daireleri müstebidlerin başına yikalım, elele verelim, toplanalım, çoğalalım...(Temo, 2000, s.42).

İttihatçılar yalnızca İstanbul da değil Paris'te de uykudan uyanmaya başladılar. Ahmet Rıza'nın Halil Ganem ile İttihat Terakkinin yayın organı olacak olan Meşveret'in çıkarılmaya başlandığını ve İstanbul İttihat Terakkinin önerisiyle Paris 'deki İttihat Terakkinin başına geçtiğini görüyoruz. Ayrıca yine aynı zaman zarfında İttihat Terakkinin artan faaliyetleri karşısında Abdülhamid'in istibdatından şiddeti de artıyor ve birçok Jön Türkün muhalefet için Avrupa'ya kaçıyor (Akşin, 1998 s.33). Kalanlar ise özellikle Osmanlı Bankası baskınından sonra Abdülhamid'e tahtan indirmeye yönelik iki başarısız girişimde bulunuyorlardı.

Jön Türklerin Yurda Dönüşü

Öncelikli amaçları Devleti kurtarmak ve tekrar güçlü konuma getirmek olan Jön Türkler bu amaca yönelik olan her şeyi desteklemeye açık gözüküyorlardı. Meşrutiyetin gelmesiyle birçok sorunun hal olunacağına inanıyorlardı. Fakat 1897 de Yunanistan zaferi Abdülhamid'in istibdadına karşı savaşımların dahi içinde yeniden dirilişe yönelik bir umut

olarak görüldü. Paris'e Ahmet Celalettin'i gönderen Abdülhamid Jön Türkleri yurda geri çağırıyor, affedildiklerini bildiriyordu. Prestijini arttıran Abdülhamid hem içerdeki hem de dışarıdaki muhalefeti sindirmekte başarılı oldu. Yurtdışında kalanlardan "Zararlı" yayınları satın alan Abdülhamid, eğitimine devam etmek isteyenlere de maddi yardımda bulundu. İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi ve bazı diğer Jön Türkler elçiliklerde görev aldılar. İstanbul'daki önde gelen Jön Türkleri toplayıp sahte bir mahkemeden sonra Trablusgarp'a sürgüne gönderdi. Yurtdışında bulunanlardan Mizancı Murat ve bazı önemli Jön Türkleri de geri dönmeye ikna etti (Zürcher, 2002, s.120). Genelde maddi çıkara dayanan bu anlaşmalar Jön Türklerin güvenirliliğine zarar vermenin yanı sıra hareket içinde bir çözülmeye de yol açtı.

Yeni Bir Dönüm Noktası

Osmanlının özellikle İngiltere'ye hayran ve bağlı politika ve politikacılarından oluşan dış politikası belli bir değişim süreci içine giriyordu. Oluşumunu tamamlayan Almanya artık kendine "pasta" bulmak niyetindeydi. Almanya'nın Osmanlı'ya yaklaşma çabalarında Kayzer'in ziyaretleriyle de başarılı olması ve ayrıca Osmanlının denge politikasından da yararlanmasıyla Bağdat demiryolları projesini Almanlara aldılar. "Almanya ve Abdülhamid yönetimi arasında yoğunlaşan ve somutlaşan dostluk bir kısım İngiliz çevrelerini ve çıkarlarını İngiltere'ye bağlamış olan bazı Osmanlı çevrelerini tedirgin ettiğinden, bunların desteği hatta katılmalarıyla Jön Türk akımı önemli bir canlılığa kavuştu" (Akşin, 1998, s.52). 1899 da İngilizlerin fiilen kontrolü altında olan Kahire'de Tunalı Hilmi Bey tarafından İttihat Terakki merkezi açıldı. İngilizleri Padişah nezdinde destekleyen Damat Mahmut Paşa ise İngilizlerin projeyi alamamasının kırgınlığının ardından oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lutfullah'ı da ararak Paris'e gitmiştir.

Sarayın bu kadar yüksek bir mevkiinden kaçış Abdülhamid'i sıkıntıya sokarken Avrupa da ki Jön Türklerde yeniden bir hareketlenmeye sebep olmuştur. İshak Sükuti'den Osmanlı gazetesini devir alan Damat Mahmut Paşa kendisi gazetecilikle ilgilenmemesine rağmen başlangıçta Abdülhamid'e eleştiriler yağdırırken sonradan Abdülhamid'in onu geri getirme çabalarına olumsuz bakmıyordu ayrıca Abdülhamid'in dolaylı yollarla da olsa para yardımı vardı. Abdülhamid Hatıratında hem Jön Türklerle yaptığı ilk anlaşmada hem de Damat Mahmut Paşayı geri getirme çabasındaki maddi yardımdan şöyle bahseder:

".....kendileriyle ilgilendim. Yabancı memleketlerde parasızlık yüzünden bazı şeylere katlanmamaları için, gazetelerini almak bahanesiyle büyük yardımlarda bulundum, bazı kimselerin memleketten para göndermelerine göz yumdum. Tek yabancı maşası olmasınlar, muhalefetleri yanlış da olsa namuslu kalsın diye" (Abdülhamid'in Hatıra Defteri; s. 60).

Jön Türk Kongresi

Prens Sabahattin'de Avrupa'ya gelmesiyle birlikte bundan sonra Jön Türklerin izleyeceği yol konusunda harekete geçme isteğini görüyoruz. Bu arada kendisi ile farklı düşüncelere sahip Ahmet Rıza arasında otorite savaşı olduğunu da söyleyebiliriz. Şubat 1902 de Prens Sabahattin ve Prens Lutfullah Abdülhamit despotizmine karşı bir çatı altında birleşmek amacıyla Paris'te bir kongre düzenlediler. Osmanlıdaki unsurlardan Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Çerkez, Ermeni ve Rumların katıldığı bir kongre olmuştur.

Kongrede gözükten iki önemli tez vardır ki bunlardan ilki artık propaganda ve yayınlarla evrim yapılamayacağı askeri güç unsurlarının da kullanılması gerektiğine yönelikti, diğeri ise dış güçlerin müdahalesi fikrini Abdülhamid'i devirmek için kabul edilebilir olduğuydu. Sabahattin'in aksine Ahmet Rıza her iki fikre de Devletin hükümlerlik haklarının ihlali olacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Prens Sabahattin'in ise ikinci görüşe yönelik olarak şüpheleri olsa da devrim anında çıkarıcı müdahalelere karşı çıkarların uyuşturduğu demokratik devletlerin müdahalesinin olumlu olacağı görüşü vardı. Kongrede "Osmanlı halkları ile Abdülhamid yönetiminin arasında hiçbir bağ bulunmadığı", "...devletin bütünlük ve bölünmezliği, ilerleme için iç asayişin ve barışın sağlanması", "Uluslararası anlaşmalara uyma, özellikle Berlin, içerde uygun olduğu ölçüde ülkenin tüm vilayetlerinde uygulama" gibi konularda kararlar alındı (Akşin, 1998, s.59). Özellikle son madde Ahmet Rıza ve grubunun fazlasıyla tepkisiyle karşılaşmış, kongre birlik olmanın aksine Jön Türkleri bölüyor, kongre sonrası Sabahattin Osmanlı Hürriyetpervan Cemiyetini kurarken, Ahmet Rıza'da Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurarak yoluna devam ediyor.

1902-1906 Arası Olaylar ve Örgütlenmeler

Ayestafanos ile Bulgaristan'a verilen daha sonra Berlin ile geri alınan Makedonya sorunu ayaklanmalar halinde Osmanlının önüne geliyordu. Berlin anlaşması gereği bu bölgede ıslahat tedbirleri alındı. Makedonya 5 bölgeye ayrıldı ve her bölgeye bir büyük devletten 25 temsilci atandı. Fakat buradaki milliyetçilik faaliyetleri durmadı. Burada faaliyet gösteren çeteler Abdülhamid tarafından alaylı subaylara nazaran daha az sadık gözükten Harbiyeli subaylar için bir örnek. Ayrıca patlak veren bu sorun devletin kurtarılması fikrini Jön Türklere yeniden hatırlattı. Ermeniler bağımsızlık için tekrar kargaşa çıkarmaya yönelik bir eylem peşindeydiler. 21 Temmuz 1905 günü Abdülhamid kendisine yapılan suikast girişiminden şans eseri kurtulmuştu. Jön Türklerde Ethem Ruhi ve Arif Beylerle aynı yoldan gitmeye çalıştılar ama bombaları yakalattırmaları eylemin sonu oldu.

Bununla birlikte Rusya'nın Japonya'yla yaptığı savaşta ilk kez Avrupa'nın emperyalist güçlerinden birinin Asyalı bir devlet tarafından yenilmesinin yanı sıra Rusya'da meydana gelen karışıklıkta bir ölçüde meşrutiyeti doğurmuştu. Hemen ardından 1906'da da İran'da meşrutiyetin oluşması Jön Türklerde de hareketlenmeler meydana getirmiştir. Ayrıca örgüte katılan Bahattin Şakir ve Dr. Nazım ile şube sayısını artırıp etkin bir örgütsel temel yapılandırmıştı. Bu dönem içinde yurdun her köşesinde kurulan cemiyetler görülmektedir. Abdülhamid'e suikast planlayan İhtilalci Askerler Cemiyeti, kurucuları arasında Ahmet Bedevi (Kuran) de vardır, yine öğrenciler tarafından kurulan Cemiyeti İnkılabiye, Şam'da kurulan Vatan ve içinde Mustafa Kemal'in de bulunduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyetleri bunlar arasında sayılabilir. Sürekli örgütler kuruluyor ama hiçbiri ülke çapında başarılı bir örgütlenme kuramıyordu (Zürcher, 2002, s.135). Tüm bu gelişmeler Eylül 1906'da Selanik'te Mithat Şükrü, İsmail Canbolat, Ömer Naci ve arkadaşları tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruluyordu. Rumeli deki karmaşadan yararlanan bu örgüt kısa zamanda ve gizlilik içinde örgütlendi.

Padişah tarafından örgütlenmenin farkına varılması ve tutuklanmasını istediği Talat bey ve Ömer Naci'nin Paris'e kaçmasıyla sonuçlandı. Burada kendilerine Prens Sabahattin'den daha yakın buldukları Ahmet Rıza'nın Terakki ve İttihat ile birleşti. Paris ve Selanik'te olmak üzere iki merkezi bulunan örgüt konfederatif bir görüntüye sahipti. Ahmet Rıza uzun süre reddettiği ihtilalciliği Hürriyetçilerin katılmasıyla kabul etti (Akşin, 1998, s.86).

II. Jön Türk Kongresi

1907 yılında Paris'te tüm Osmanlı muhalefet hareketini birleştirmek adına yeni bir kongre girişiminde bulunuldu. Kongreye Prens Sabahattin Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziye Cemiyetiyle, Ahmet Rıza Terakki ve İttihat, Ermeniler ise Taşnak partisiyle katılıyorlardı.

Kongre üç başlı olarak uzun tartışmalara sahne oldu. Sonuç bildirgesinde "Devleti kurtarmak" için amaca ulaşmaya değin ihtilal yolunda ilerleme olarak sunuyorlardı. Amaç kanlı bir istibdad yaşatan "Kızıl Sultan"ın tahtan indirilmesi, parlamenter düzenin yeniden getirilmesiydi. Halkın zor durumda olduğu, basın sansür altında ezildiği yönünde söylemler vardı. Abdülhamid'in dış politikada Almanya'ya yanaşarak Osmanlı devletini paylaşılmaktan kurtaran özgürlük sever ülkelerin tepkisini kazanarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktığını söylüyorlardı. Gizli olan kongre belgelerinin Ermeniler tarafından kendi yayın organlarında sunulması Ahmet Rıza'nın tepkisini çekmiştir ve bunu Meşveretteki yazılarıyla ortaya koymuştur. Kongrede gözlenen Ermeni yakınlaşması da çok gerçekçi gözüküyordu.

Jön Türkler Osmanlı'nın çokuluslu yapısı içinde meşrutî bir rejim istemişlerdir. Bu amaçla Abdülhamid'e karşı savaşım vermişler ve yine aynı nedenle hem Balkanlı unsurlarla hem de Ermenilerle çeşitli birliktelikler ve ortaklıklarda bulunmuşlardır. Fakat yaptıkları ortaklıkların ve birlikteliğin yanlışlığı aşıkardı (Tunaya, 2000, s.36-37). Bir tarafta devletin devamı için çalışan Türkler öbür taraf da ise bağımsızlık isteyen unsurlar. Hem ülke içinde hem de Jön Türkler içinde görülen "düzen" çatışma ve düzensizlikti.

JÖN TÜRKLERİN DÜŞÜNCE YAPISI VE PRENS SABAHATTİN

Jön Türklerin Fikirlerinin Oluşumu

Osmanlı'nın çok uluslu ve çok dinli yapısı içinde Jön Türklerin siyasal fikirleri ve Osmanlı'nın geleceğine ilişkin görüşleri de çeşitlilik göstermiştir. Buradaki karışık ve zorlu durumun yanı sıra hem batının yeni düşünce akımlarını kendilerine yol edinip hem de doğuya bağlı kalma isteklerinin olduğu dönemlerde de kendilerini iyice çıkmaza soktukları da görülür. Her şeye karşın ilk etapta hâkim ideoloji olarak kültürü içinde doğup büyüdükleri, tanıdıkları elementleri kendilerine yol olarak seçtiklerini, bu anlamda öncelikle hâkim olan ideolojinin İslamcılık olduğunu görüyoruz. Dinin önemini karşısında durdukları Abdülhamid kadar iyi bilen Jön Türklerin İslam'dan vazgeçeceklerini düşünmek saflık olurdu (Mardin, 1992, s.120). Toplum içindeki dinin önemini kavrayan Jön Türkler bu olguyu hiçbir zaman dışlamayacaklardır. Jön Türklerin Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin ile Osmanlıcılık hakkında düşünce ürettiklerini ve Osmanlıcılığın etkileri, Ahmet Rıza'nın tanışıp etkilendiği ve İttihat Terakki'ye isim babası olmasıyla da pozitifizmin, Liberalizm ve Adem-i Merkeziyetçiliğin Jön Türklerin fikir hayatına etkilerini görüyoruz.

Bununla birlikte Jön Türklerin fikir yapısının siyasal olduğu kadar sosyal yönünden de faal olduğunu söylemek mümkündür ki toplumunda geri kalmışlığının giderilmesi de çözülecek sorun olarak önlerinde duruyordu. Bu sosyal yön yarı aristokratik bir bürokratik zümreyi denetim altına almaya yönelik parlamenter kurumların Osmanlıda yerleştirilmesi olarak da görülür (Mardin,1999, s.37).

Jön Türk hareketinin ideolojik oluşum aşamasında etkisi altında kaldıkları bu fikir akımlarının görüşlerini gazeteleri yoluyla kendilerine bağlı olanlara sunup tartışma ortamı yaratmışlardır. Jön Türkler içindeki bu oluşumlar ve liderleri şunlardır:

Murat Bey ve Mizan

Mülkiyede tarih hocası olan ve ders anlatırken aktardığı fikirlerle tanınan Murat Bey, gazetesi “Mizan”da hükümeti eleştiren ve sansür karşıtı yazılarıyla tanındı. Daha sonraki dönemde etkinliğini yitirip dışlanması 31 Mart vakasına taraftar görünmesi ve karizmatik bir kişiliğe yani örgütlenme yeteneğine sahip olmamasına bağlayabiliriz (Mardin,1999, s.78). Mizancı Murat “meşveret” fikriyle geleneksel siyasetle modern demokrasi ve özgürleşme arasındaki köprüyü kurmaktaydı. Liberal ve meşrutiyetçi çizgide bir profesör olan Murat Bey’in asıl istediği II. Abdülhamid’in hilafeti etrafında bütün İslam dünyasının birleşmesi, bu çerçevede geniş bir Müslüman Meşrutiyet rejimi geçekleştirmekti. (Berkes, 2002, s.394) Önce padişahı verdiği muhtıralarla uarmaya çalıştı bunların işe yaramaması üzerine Fransa’ya gitti. Avrupa’da bulunduğu süre içinde “padişahın adamlarının” kötü yönetiminden dolayı halkın kötü durumda olduğu söylemleriyle Osmanlı Devleti’ni savundu. Rusya’daki Narodniklerden etkilenen Mizancı Elit bir yapı gösteren Jön Türkler içinde tebaaya daha yakın, popülist bir çizgidedir. Dilde Türkçeleşme çabası ve kültürel bütünlük kavramı Mizanda sık sık değinilen konulardır. Buna karşın sürgünde bulunduğu süre zarfında hem Avrupalı hem de Osmanlıdan kaçan aydınların olduğu ortamda sürekli padişahı savunur durumda olması Elit tepkilerine yol açtı. Murat Bey’e göre reformun başarıya ulaşabilmesi için iki önemli olgu vardı; şeriatın meşveret hakkındaki kurallarıyla padişahın mutlak otoritesini kısıtlamak ve “imparatorluktaki milletler arasında karşılıklı güven sağlamak” ve Avrupa diplomasisiydi (Berkes, 2002, s.394). Türk düşün hayatında önemli bir yer alan Murat Bey ne Avrupa’da bulunduğu zaman zarfı içerisinde Jön Türklerle –ki Ahmet Rıza ile çalışmalarda bulunmuştur-, ne Abdülhamid’le ne de Hürriyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Partisiyle yıldızının barışmaması olması kendisine sürekli yalnızlık içinde olan bir elit görüntüsü vermiştir.

Ahmet Rıza ve Meşveret

İyi bir eğitim alan Ahmet Rıza Fransız Devriminin 100. yılı için gittiği Fransa’dan 1908’e kadar dönmedi. Burada bulunduğu dönemde Comte’un pozitivist okulunun etkisinde kaldı. Abdülhamid’e başlangıçta Lahiyalarla yaptığı öneriler daha sonra Meşveretle sertleşerek devam etti. Meşveret, Ahmet Rıza Bey’in siyasi düşüncelerini, ekonomik ve toplumsal sorunlardan bahsettiği ve çözümler yapıldığı ve İttihat Terakkiyle ayrı düşünceye kadar da örgütün yayın organı olarak çalışan, Fransızca ekle birlikte Türkçe yayınlanan en etkili Jön Türk gazetesidir.

Ahmet Rıza’nın hedefinin dürüst bir yönetim, eğitim ve ilimin geliştirilmesi olarak başladığını görüyoruz (Berkes, 2002, s.396). Daha sonraları halkı eğiterek müttefik yapma fikri yerini elitist görüşe bırakıyordu (Özden-Lök, 2001, s.122). Ahmet Rıza pozitivist İslam’ın toplumsal gelişme adına bir güç olması yönüyle harmanlayarak dinin önemini vurguluyor. Ayrıca emperyalist tutuma karşı sert çıkışları, özellikle yabancıların müdahalesine karşı –ki Sabahattin’le sürekli çatışma halinde olmalarının birinci nedeni- millici bir çizgide durmuştur.

Ahmet Rıza Türkçe Meşverette Osmanlı’nın kurtarılması temasını işlerken Fransızca ekinde daha evrensel konulardan bahsediyordu (Mardin,1999, s.188). Cemiyet içerisinde aşırı pozitivist, inatçı ve uyumsuz kişiliğiyle hep cemiyetin ileri gelenleriyle karşı karşıya kalmıştır. Ama bu sert yapısı 1908’e kadar savaşımını yurt dışında sürdürmesine ve bu niteliğiyle diğer birçok Jön Türk liderinden ayrılmasına neden olmuştur.

Abdullah Cevdet ve İctihad

Abdullah Cevdet İttihat Terakki’ye giden yolda kurulan İttihad-ı Osmani’nin kurucularındandır. Abdullah Cevdet’in de düşüncelerinin temelinde halkı eğitmek ve Osmanlıyı medenileştirmek vardı. Cenevre Jön Türklerinden ayrıldıktan sonraki aşamada kurduğu “İctihad” dergisinin de temelinde bu yatar (Mardin,1999, s.221). Tıbbiye eğitiminin etkisiyle toplumsal sorunlara hastanın tedavisi mantığıyla bakar. İlim ve fennin çözemeyeceği bir şey yoktur mantığını güder. Tam anlamıyla batıcı olan Cevdet bilimin politikası olmadığını savunan Ansiklopedist gelenek içerisinde yer alır (Mardin,1999, s.221).

Abdullah Cevdet’in üzerinde durduğu konu Müslüman düşüncesine ilericilik ve modern düşüncenin nasıl sokulabileceğiydi. Modernleşme bu anlamda laiklik ve kadın hakları Abdullah Cevdet’te dile gelen konulardır. Abdullah Cevdet’in Osmanlıyı kurtarmak için yanıtını aradığı sorular da vardı “İslam dünyasının gerilemesinin sebepleri neler ve Osmanlıyı bitmişlikten kurtarmak ve Müslümanların üzerinden ölü toprağını kaldırmanın en etkili yolu ne.” (Hanioglu, 1995, s. 202). Ayrıca Abdullah Cevdet dinin bu kadar etkili olduğu topluma da bilimsel dini göstermek zorunluluğunu hissediyordu. Bu konuda Cevdet’in başlangıç noktası Allah’ın her sıfatını izleyen felsefenin insana bilimsel bir faaliyet göstermesini sunmasıdır. Toplumu geliştirecek olanın da biyolojik bir elit yönetimi olacağını söyler (Özden-Lök, 2001, s.122). Bunlar dehalardan oluşacaktır dehaler ise eğitimle ortaya çıkarılacaktır. Cevdet ayrıca Osmanlılık görüşüne de katkıda bulunmuş, farklı etnik grupların korunması ve hiçbirine üstünlük tanınmaması yönünde düşüncelerini dile getirmiştir.

PRENS SABAHATTİN

Prens Sabahattin Kimdir?

“Prens” Sabahattin II. Abdülhamid’in kız kardeşi Seniha Sultan’ın oğludur. Prens Sabahattin’in doğduğu ve yetiştiği dönemde Jön Türkler, Abdülhamid’in istibdat rejiminin kendilerine ulaşamayacağı Avrupa ülkelerinde toplanarak

meşrutiyetin ilanı için kamuoyu oluşturmaya başladılar. Jön Türkler Prens Sabahattin'in aktif bir şekilde entelektüel mücadeleye başlamasıyla kendilerine yeni bir lider edindiler. 1902 de bölünmeye yol açan kongreden sonra Sabahattin fikirlerini daha rahat yayabileceği kendi örgütünü, Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet cemiyetini kurdu. Örgütün yayın organı ise Terakki Dergisi idi.

Prens Sabahattin'in Fikirleri

19. yy da Devletin kurtarılması ve devamı konularında çalışan diğer aydınlar gibi Prens Sabahattin de bu soruna ve çözüm yöntemlerine yoğunlaşmıştır. Bu fikirler Science Sociale, Teşebbüs-i Şahsi, Âdem-i Merkeziyet ve Liberalizm başlıklarında toplanabilir.

Science-Sociale

Le Play tarafından kurulan Science Sociale Prens Sabahattin'in fikir bütünlüğünün temelini oluşturmaktadır. Sabahattin'in, Science Sociale'in öğretilerinin tüm sosyo-ekonomik sorunların çözümlerine sahip olduğu inancı tamdı. Prens Sabahattin toplumlari ferdi kabiliyetlerin gelişmesine olanak vermeyen genel hayatın özel hayata hâkim olduğu "Kamucu Yapı" ve kişisel girişimciliğin gelişmesini sağlayan "Ferdietçi Yapı" olarak ikiye ayırır. Batı medeniyetlerinin karakteristiğinde bu ülkelerin gelişmesini sağlayan Ferdietçi Yapı varken doğu ülkelerinde ise bunun zıddı Kamucu Yapı vardır (İzgöer,1999, s.147). Sabahattin bu noktada Osmanlıdaki kamucu yapıyı "memur" devleti olunmasına bağlar ve bu anlayışa saldırır. Şerif Mardin bu konuyu "her türlü elitin memur olduğu bir ülkede çok derin bir sosyal eleştiri" (Mardin, 1999, s.293) şeklinde yorumlar. Sabahattin Devletin kurtuluşunun bir an önce ferdiyetçi yapıya geçilmesiyle olacağını söylüyordu. Bunun ise eğitim yoluyla yapılarak hem kız hem de erkek çocuklara bu öğretinin verilmesini dile getirir. (Durukan, 2001) Sabahattin'in burada yaptığı bir hata Fransa toplumunun problemlerine yönelik sosyolojik bir kavramı siyasallaştırması ve her şeyin çözümüne ulaşılacak mucizevi anlam yüklemesinde gözüküyor.

Teşebbüs-i Şahsi

Prens Sabahattin'in Osmanlıda bir burjuvazi yaratmak çabası içinde olduğu görülmektedir.

"...Şimdi yeni ihtiyaçları ve yeni insanlarıyla tamamen yeni bir dünya karşındayız. Onun her an önümüze çıkan engellerini irkilmekten kavrayıp ezecek, eczasında bir zafer aleti dökecek çelik pençeler, geniş fabrikaları çekip çevirip idareye yetenekli fikir adamları gerekli. Bu yeni dünya sakinlerinin çabası "Teşebbüs-i Şahsi"; onu kullanacak iki kol marifet ve istikamet (...) Gerçi ailelerimiz ve okullarımız bizim elimize de bir maişet aleti veriyor" (İzgöer,1999, s.45).

Artık durağan bir yapı yerine harekete geçen ve tuttuğunu koparanların olacağı, maddi kalkınma temellerin önem kazandığı bir dönem başladı. Bu yönde öncelikle yapılması gereken fikirlerin hayata geçirilmesi bu ise okulların ve eğitimin başrolü oynayacağını bir ortam hazırlanıyor ve bir an önce harekete geçilmesini öneriyordu.

Âdem-i Merkeziyet

Prens Sabahattin'in Âdem-i Merkeziyet prensibi üzerinde en fazla polemik yapılan ve tartışılanıdır. 1902'deki I Jön Türk Kongresinde başlayan çatışma İttihat Terakkinin bölünmüşlüğü'nün adı oldu. Sabahattin'e göre imparatorluk dâhilinde milliyetçilik akımlarını önlemenin yolu âdem-i merkeziyetçiliktir. Ferdietçi yapıya geçişte teşebbüsçülüğü engellemeyecek model âdem-i merkeziyettir. (İzgöer,1999, s.15) Prens âdem-i merkeziyetten bahsederken geniş bir alana yayılan Osmanlı'nın her köşesinde farklılıklar olduğunu, buraların merkezdeki memurlar tarafından değil bölgenin kendi içinden yönetilmesini savunuyordu. Bunun siyasi bir âdem-i merkeziyet değil idari bir ademi merkeziyet olduğunu söylüyordu. Yunanistan'ın Akdeniz adalarını adem-i merkeziyet yaklaşımından dolayı alacağına dair Hüseyin Cahid'e cevaben "...Akdeniz adalarında Yunan avucuna düşmek için hazırlık varsa onu engelleyecek olan Merkeziyet usulü değil, askeri kuvvettir, askeri kuvvet mili servetle artar, milli serveti artıracak şey, teşebbüs-i şahsi (.....) kolaylaştıracak şey adem-i merkeziyet" yazar. Sonuçta yöre halkı kendi bölgelerinin sorunlarını bildiğinden en etkili çözümü de bulabilir.

Liberalizm

Prens Sabahattin Türk liberalizminin öncülerinden olarak atfedilse de kendini liberal olarak tanımlamıyordu. Liberalizmin ve Sabahattin'e atfedilen liberalizmin felsefi ve tarihi bir örtüşmeden uzaktı John Locke, Adam Smith, David Hume gibi liberallerin etkisinin olmadığı bir düşünceydi. Yine de Abdülhamit rejiminin baskısı karşısındaki tavrı, serbest girişime desteği ve yerelin yerelden yönetimi tarafından koyduğu tavır Prens Sabahattin'i bir çeşit liberal sıfatına koyabilmemize neden oluyor.

SONUÇ

Yeni Osmanlılardan da aldıkları mirasla II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı bir tepki olarak doğan Jön Türkler, genel bir isime sahip olmalarına rağmen, ne bir bütünlük içinde hareket edebilmişlerdir ne de homojen bir fikir birliği oluşturabilmişlerdi.

Eylem adamları olmaktan ziyade fikir adamları olmayı tercih eden Jön Türkler, tepkilerini ve önerilerini gazeteler, dergiler, ilanlar ve layihalar kanalıyla veriyorlardı. İsteklerinin sistemi değiştirmekten ziyade sistemin içindeki çürük parçaları çıkarıp atmak olan Jön Türkler savaşlarını “hürriyet” elde etmekten ziyade sürekli toprak kayıplarının yaşandığı, savaşların kaybedildiği ortamdaki devleti çıkarıp “Devletin Bekası”nı sağlamak olmuştur.

Her şeye rağmen düşünce bazında oluşturdukları altyapı kendilerinden sonra gelen kuşaklara yol göstericilik yapmışlar, onlarla birlikte gelen “vatan severlik” ve “milliyetçilik” olguları Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında başrolü oynamıştır.

KAYNAKÇA

Akşin, S. (1992a), Jön Türkler İttihat Ve Terakki, İmge Kitapevi, Ankara,

Akşin, S. (1992b), Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908, Cem Yayınevi, İstanbul.

Aydın, S. (2001), “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet”, İki Ayrı Siyaset, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası :Tanzimat Vemeşrutiyetin Birikimi, Ed.Mehmet Ö. Alkan , İletişim Yayınları, İstanbul,.

Berkes, N., (2002), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Y.Haz. Ahmet Kuyaş, Y.K.Y. İstanbul.

Durukan, K. (2001), “Türk Liberalizminin Kökenleri”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası:Tanzimat Ve Meşrutiyetin Birikimi, Ed.Mehmet Ö. Alkan İletişim Yayınları, İstanbul.

Hanioglu, M. Ş. (1995), The Young Turks In Opposition, Oxford Univ. Pres.

Mardin, Ş. (1992), Türkiye’de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Ş. (1999), Jön Türklerin Siyasal Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul.

İzgöer, A.Z. (1999), Prens Sabahattin, Görüşlerim, Buruç Yayınları, İstanbul.

Özden,B.A ve Lök, A. (2001) , “Ahmet Rıza”, İki Ayrı Siyaset, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, Ed.Mehmet Ö. Alkan , İletişim Yayınları, İstanbul.

Sander, O. (1995), Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e, İmge Kitapevi, Ankara.

Sander, O. (2000), Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü, İmge Yayınları, Ankara.

Temo, İ., (2000), İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayınları, İstanbul.

Tunaya, T. Z., (2000) Türkiye’de Siyasal Partiler, C.II., İttihat Ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Zurcher, E.J (2002), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.

İnternet kaynakları

Www.gbgbonet.se/osmanli/digerleri/jon_turkler.htm; Abdülhamid’in Hatıra Defteri. Erişim tarihi:12.10.2024